

## قراسوران‌های کرمانشاهان و امنیت راه‌های نواحی سرحدی از مشروطه تا پایان جنگ جهانی اول (1324 - 1336 ق / 1906 - 1918 م)

مطلب مطلبی<sup>1</sup>

تاریخ دریافت: 1396/02/09  
تاریخ پذیرش: 1396/04/13

از صفحه 83 تا 98

فصلنامه علمی - ترویجی مطالعات تاریخ نظامی  
سال چهارم، شماره دوازدهم، بهار 1396

### چکیده

کرمانشاهان از گذشته به دلایل هم‌مرزی با عثمانی، قرار داشتن در مسیر راه‌های تجاری و بازرگانی، عتبات عالیات و غیره دارای موقعیت سوق‌الجیشی ویژه‌ای بود. جدای از رفت‌وآمدهای تجاری - بازرگانی، هر ساله زوار زیادی که حامل وجه نقد قابل توجهی بودند، از آن می‌گذشتند. ثبات و برقراری امنیت این منطقه و تأمین امنیت مالی و جانی عابرن، یکی از چالش‌های جدی دولت مرکزی و حکمران ولایت بود. حفاظت و تأمین امنیت راه‌های نواحی سرحدی مشکل‌تر از نواحی داخلی بود، چرا که قطاع‌الطریق در صورت تحت تعقیب قرار گرفتن به‌آسانی از مرز می‌گذشتند و در آن سوی مرز پناه می‌گرفتند. تأمین امنیت راه‌های این حدود بر تعقیب قطاع‌الطریق اولویت داشت. در همین راستا و از جانب دولت‌مردان، تشکیلات قراسورانی مورد توجه قرار گرفت که وظیفه آنها حفظ و حراست راه‌ها و امنیت طرق و شوارع بود. بنابراین مسأله این پژوهش چگونگی و میزان موفقیت این رویکرد در انجام امور محوله است که با تکیه بر اسناد آرشیوی و با روش توصیفی - تحلیلی مورد ارزیابی قرار گرفته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد به دلیل شرایط ناپایدار سیاسی در دوره مورد مطالعه قراسوران‌ها نه تنها تأمین‌کننده امنیت در راه‌ها نبودند که خود عامل اصلی ناامنی بودند. با این حال با وجود تأسیس ژاندارمری، این نیروها در کرمانشاهان مثمر ثمری نشدند چرا که ایلات آنها را به‌عنوان رقیب می‌نگریستند و در کار آنها کارشکنی می‌نمودند.

### کلید واژه‌ها

قراسوران، کرمانشاهان، سرحد، نظمیه، تجار و زوار.

1- دانش‌آموخته دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی و کارشناس پژوهشکده اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی:  
motalemmotalebi@gmail.com

## مقدمه

از دوره صفویه، کرمانشاهان همواره یکی از نواحی مهم سرحد غربی ایران بوده است. این ایالت از شمال به کردستانِ اردلان، از شرق به همدان، از جنوب شرقی به لرستان، از جنوب به خوزستان و از غرب به عثمانی محدود بود. با اینکه شهر کرمانشاه دارای سابقه دیرینه‌ای است، اما در دوره اسلامی تا اواسط دوره صفویه، تحت‌الشعاع شهرهایی چون دینور، حلوان و بیستون قرار داشت. بار دیگر در زمان صفویه بود که کرمانشاهان اهمیت و اعتباری یافت. در دوره سلطنت شاه‌طهماسب اول، حکومتی به نام کلهر و در زمان شاه صفی، حکومتی با عنوان سنقر و کلهر در این حدود وجود داشت که به خوانین زنگنه تفویض شده بود (روملو، 1384: 1283/ تتوی، 1378: 488). در حقیقت از این زمان، تجدید بنای کرمانشاه و تشکیل ایالت کرمانشاهان شروع شد. تا قبل از این تاریخ، اطلاق نام کرمانشاهان یا صورت‌های معرب آن (قرماصین) منحصر به شهر کرمانشاه بود، از این دوره به بعد است که کرمانشاهان هم شهر و هم ایالت بزرگ‌تری را شامل شد. محدوده جغرافیایی این ولایت از زمان صفویه تا اواخر دوره قاجار تقریباً به صورت یکسان ذکر شده است (روزنامه فرهنگ، 30 ذی‌القعدة سال 1302، سال هفتم، شماره 324: 2). جمعیت این شهر در اواخر قرن چهاردهم هجری «از قرار مقدار گندمی که خبازخانه‌ها صرف می‌نمایند... قریب یکصد هزار نفر» تخمین زده شده است (روزنامه فرهنگ، 30 ذی‌القعدة سال 1302، سال هفتم، شماره 324: 2).

یکی از دغدغه‌های مهم قاجاریه و حکمرانان ولایتی به‌ویژه نواحی سرحدی چگونگی برقراری امنیت و حفظ آن بود؛ زیرا شکنندگی و ناپایداری امنیت طرق و شوارع بر حیات حکمرانان ایالتی تأثیر منفی می‌گذاشت همچنین حیات سیاسی - اجتماعی، اقتصادی ولایت را به ازهم‌پاشیدگی تهدید می‌کرد. در این دوره امنیت طرق و شوارع ایالت کرمانشاهان شکننده و ناپایدار بود. از این‌رو، برقراری امنیت در راه‌ها و نواحی سرحدی حساسیت زیادی داشت و یکی از چالش‌های عمده حکمران به شمار می‌رفت. همین ضرورت حکمران را ناگزیر کرد تدابیری برای مواجهه با ناامنی طرق و شوارع به کار بندد، در همین راستا تشکیلات قراسورانی مورد توجه قرار گرفت. هدف اصلی در این مقاله، بررسی و تبیین میزان موفقیت این تشکیلات در برقراری امنیت راه‌های این ایالت در دوره موردنظر است.

سؤال اصلی پژوهش این است: حکمران کرمانشاهان در مقابله با ناامنی طرق و شوارع این حدود چه تدابیری را به کار بست؟

در همین زمینه به سؤال‌های فرعی دیگری هم پرداخته شده است که عبارت‌اند از:

- علل و عوامل ناکامی تشکیلات قراسورانی در کرمانشاهان چه بود؟
- موقعیت سرحدی چه تأثیری در عملکرد قراسورانی داشت؟
- وابستگی افراد قراسوران به ایلات چه تأثیری بر عملکرد آنها داشت؟
- فرضیه پژوهش آن است که اقدامات تأمینی حکمرانان کرمانشاهان زیربنایی برای رفع بسترهای تهدیدکننده امنیت نبود، بلکه واکنش‌های مقابله‌ای با بحران‌ها، برای تداوم قدرت بود.

### پیشینه پژوهش

پژوهش‌های معدودی در مورد کرمانشاهان دوره قاجار انجام شده است. با وجودی که از دوره صفویه کرمانشاهان یکی از نواحی مهم سرحدی ایران بوده و به‌ویژه پس از انتصاب محمدعلی میرزا این ناحیه به‌نوعی به قلمرو خانوادگی دولتشاهی‌ها تبدیل شد و انتظار می‌رفت سنت تاریخ‌نویسی پویایی رواج یابد، اما نه تنها تاریخ‌نگاری در این ولایت رونقی نیافت، بلکه در این دوره هیچ کتابی باهدف نگارش تاریخ کرمانشاهان نوشته نشد. همین امر شاید از عوامل اصلی کم رونقی پژوهش‌های این ایلات است به‌طوری‌که پژوهش در مورد جنبه‌های مختلف تاریخ ایالت کرمانشاهان دوره قاجار با فقر شدید اطلاعاتی روبه‌رو است این فقر اطلاعاتی در مورد تحولات نظامی و به‌ویژه تشکیلات قراسورانی بسیار برجسته‌تر است. معدود پژوهش‌های موجود هم معطوف به مسائل کلی‌تر تاریخ کرمانشاهان است و چنین بحث جزئی در این پژوهش‌ها مورد بررسی قرار نگرفته است.

### راه‌های تجاری و نظام امنیتی

وجود راه‌های تجاری امن در هر منطقه منجر به توسعه اقتصادی می‌شود. کرمانشاه به‌واسطه راه‌های تجاری، یکی از شهرهای مهم تجارتهی عصر قاجار بود. درواقع راه تجاری تهران - همدان - کرمانشاه - بغداد یکی از پنج راه اصلی تجارت ایران در عصر قاجار بود

(چریکف، 1358: 187). بسیاری از سفرنامه نویسان غربی این راه را یگانه گذرگاه سهل، طبیعی، مطمئن و درعین حال مهم‌ترین مسیر صادرات و واردات کالا میان ایران و بین‌النهرین عنوان کرده‌اند (گروته، 1369: 96). وجود ویژگی‌های بی‌بدیل راه تجاری کرمانشاه علی‌رغم بحران‌های سیاسی در منطقه تا پایان دوران قاجار، موجبات رونق تجاری کرمانشاه را فراهم نمود (عیسوی، 1388: 404). راه زیارتی کرمانشاه - عتبات نیز یکی دیگر از مداخل مهم کرمانشاه بود (دوسرسی، 1363: 8 - 226). تا جایی که عبور زوار یکی از موارد مورد توجه سیاحان و پژوهشگران اروپایی بوده است. کنت دوششوار تعداد زائرانی را که از کرمانشاه عبور می‌کردند 100 هزار و مک داوول 120 هزار نفر ذکر نموده‌اند (روششوار، 1383: 156). اگر چه ارقام یاد شده کمی اغراق‌آمیز است اما به نظر می‌رسد گزارش‌های گروته یعنی 35 تا 50 هزار (گروته، 1369: 98) و اوژن اوین یعنی 60 هزار (اوین، 1363: 340) زائر به واقعیت نزدیک‌تر دانست. البته علاوه بر زائران عتبات، سالیانه هزاران جنازه از طریق کرمانشاه عبور داده می‌شد تا در عتبات عالیات به خاک سپرده شوند (گروته، 1369: 82). درواقع کرمانشاهان در غرب جغرافیای سیاسی ایران به‌سان دروازه‌ای بود که مسافران، زوار، بازرگانان و سفرا به آن وارد یا از آن خارج می‌شدند، بنابراین امنیت آن می‌توانست بر سایر ایالات و مراکز تأثیر داشته باشد. چالش جدی این آمدوشد گسترده تجاری - زیارتی امنیت طرق و شوارع بود. در همین راستا برای حفظ امنیت طرق و شوارع آن در دوره‌های مختلف تمهیداتی به کار بسته شد. در دوره مورد مطالعه این پژوهش، در راه‌های منتهی به بین‌النهرین، قراولخانه‌هایی برای محافظت از زوار، تجار و مسافرین به فاصله یک فرسنگی از هم تعبیه شد، در این قراولخانه‌ها 10 تا 20 نفر سرباز مستقر بودند (وقایع‌نگار کردستانی، 1381: 257). سربازان مستقر در این قراولخانه‌ها پیاده بودند، از طرف دیگر این افراد از افراد فوج‌های کرمانشاهان بودند و تشکیلات به خصوصی نداشتند بلکه افراد یک فوج به‌تناوب مسئولیت حفاظت و تأمین طرق و شوارع را بر عهده می‌گرفتند. حفاظت و تأمین امنیت طرق و شوارع کرمانشاهان در این برهه در مقاطعه ایلات آن حدود بود. چنین ترتیبی در دوره‌های ثبات سیاسی، امنیت نسبی طرق و شوارع این حدود را تأمین می‌نمود؛ اما در دوره‌های ناپایدار سیاسی، ناکارآمدی و عدم‌کفایت آن به‌وضوح نمایان بود و کارایی چندانی در ایجاد امنیت نداشت. پس از مشروطه هرج‌ومرج

و ناامنی کشور را در برگرفت که کرمانشاهان نیز از آن بی‌نصیب نماند. چنین وضعیتی در یک ایالت مرزی به‌ویژه با توجه به آمدوشد زیاد زوار و حجم ترانزیت کالاهای تجاری، بر پیچیدگی اوضاع می‌افزود، می‌توان تصور کرد که چنین وضعیتی تأثیرات منفی چشمگیری بر وضع اقتصاد و رفت‌وآمد کلی کشور داشته است. تجار، مسافران، زوار و به‌طور کلی مترددین طرق و شوارع با چالش‌های بسیاری از جمله: فقدان امنیت ناشی از تاخت‌وتاز ایلات، مصادره اموال توسط عمال حکومتی، هرج و مرج مسکوکات و کمبود راه‌های روبرو بودند (فشاهی، 1360: 251 - 235). در راستای امنیت بخشی به راه‌ها و حفاظت از مترددین قرار شد از «خاک کنگاور تا حدود متصله به خاک عثمانی» و به فاصله یک فرسنگی از هم قراولخانه‌هایی ایجاد شود و «قراسوران‌های مخصوص... به لوازم قراسورانی و بدرقه‌ی چاپارهای دولتی و امنیت راه‌ها مشغول باشند» (وقایع‌نگار کردستانی، 1381: 281).

اصطلاح قراسوران یا قره‌سوران احتمالاً از عثمانی وارد ایران شده است، زیرا در امپراطوری عثمانی به محافظان راه‌ها، قراسوران یا قره‌سوران می‌گفتند. دهخدا قره‌سوران‌ها را محافظان قافله می‌داند (دهخدا، 1373: 15421). وظیفه این نیروی جدید، حفظ انتظامات و امنیت منطقه از تعدیات قطاع الطریق و ایلات در مواقع بیلاق و قشلاق بود. زیرا در بیشتر مواقع، هنگام کوچ ایل‌ها به نواحی بین‌النهرین به مزارع و رعیت تعدیاتی می‌شد (روزنامه فرهنگ، پنج‌شنبه 9 صفر 1305، شماره 502، سال 11: 3). اگر چه شواهد ما از وضعیت نیروهای انتظامی و نظامی کرمانشاهان محدود است، اما می‌توان تصویری از آن ایجاد کرد که به فهم مطلب کمک کند. نیروهای نظامی که امنیت شهر و جاده‌های اطراف آن را در دوره مورد مطالعه پژوهش به عهده داشتند، عبارت بودند از دو دسته سواره و پیاده‌نظام. آمار دقیقی در مورد کمیت این نیروها در دست نیست. در یکی از گزارش‌های اداره مالیه کرمانشاهان به خزانه‌داری کل، تعداد قراسوران‌های این ولایت ذکر شده است. با وجود این، با استناد بر این گزارش نمی‌توان مشخص نمود که آمار ارائه شده مربوط به کل قراسوران‌های موجود در کرمانشاهان است یا نه؟ در این گزارش تعداد قراسوران‌ها به شرح ذیل ذکر شده است:

«رئیس و سوار قلعه‌سبزی و قصر 67 ...

رئیس و سواره شاه‌گذاری 22 نفر...

رئیس و سواره بله یعقوب 22 ...

رئیس و سواره سرپل ذهاب خاک قلعه شاهین 5 ...

گوران 52 ...

رئیس و سواره کردند 34 ...

رئیس و سواره کلهر 34 ...

راه هرسم که پشت کوه دالاهی میروند 48 نفر...

سوار راه گوآور و کفرآور که به گیلان و مندلیج میروند 47 ...

تپه امیر خان و گهواره 20... «(سازمان اسناد و کتابخانه ملی، پرونده شماره 2543 - 240، راپرت اداره مالیه کرمانشاهان به خزانه‌داری کل 26 حوت 1336)

در گزارش دیگری مربوط به سال 1336 قمری تعداد قراسوران‌های چنین آمده است.

ایل سنجابی 128 نفر شامل؛ رئیس و سوار قلعه سبزی و قصر 67

بله یعقوب 33 نفر/ قلعه شاهین 5 نفر/ شاهگذار 23 نفر

ایل گوران 82 نفر که 32 نفر از آنها در مله امیرخان و گهواره مأمور بودند و تعداد قراسوران‌های ایل کلهر در این زمان 81 نفر ذکر شده است که محل مأموریت 47 نفر از آنها راه گوآور و کفرآور به گیلان و سومار و مندلیج بوده و محل خدمت 34 نفر دیگر ذکر نشده است (سازمان اسناد و کتابخانه ملی، پرونده شماره 2543 - 240، گزارش رئیس مالیه ولایتی به وزارت مالیه 4 جمادی الثانی 1336). از مضامین و محتوای این گزارش‌ها می‌توان حدس زد که تعداد تقریبی قراسوران‌های کرمانشاهان در همین حدود بوده است هرچند که نمی‌توان آماری از تعداد دقیق آنها ارائه داد. اداره مالیه که حقوق آنها را پرداخت می‌نمود در برخی از مواقع درصدد تفتیش تعداد آنها برآمد؛ اما نتیجه‌ای در بر نداشت. چرا که از جانب دولت «قراسورانی کرمانشاهان سپرده به روسای عشایر سنجابی و گوران و کلهر و قلخانی [بود] و تفتیش در عده سوارهای آنها به‌هیچ‌وجه عملی» نبود زیرا ایلات توانایی آن را داشتند «که هریک پانصد و هزار و دو هزار و خیلی بیشتر از این‌ها حاضر و در موقع لزوم دفیله و مانور بدهند و باوجود این از کجا معلوم

خواهد شد که تمام این سوارها همیشه در سر خدمت حاضر هستند یا نه» در ادامه گزارش درخواست شده است بدون تفتیش در تعداد قراسوران‌ها حقوق آنها به صورت کامل و منظم ماهیانه پرداخت گردد (سازمان اسناد و کتابخانه ملی، پرونده شماره 2543 - 240، گزارش دایره غرب به وزارت مالیه 7 ربیع‌الثانی 1336). این تعداد نیروهای امنیتی به‌ویژه شکل رسمی و اسمی آن، با توجه به گسترش مبادلات تجاری و کم و کسری‌های فراوان حاشیه‌نشینان راه‌ها چگونه می‌توانست پاسخگوی امنیت مسافران جاده‌های طولانی این ایالت باشد؟ آمدوشد زوار و مسافران در نواحی مرزی زیاد بود. بنا بر گزارشی در مدت شش روز یعنی از دهم ربیع‌الاول 1305 تا شانزدهم همان ماه تعداد یک هزار و سیصد و هفتادونه نفر مسافر از مرز کرمانشاهان آمدورفت داشته‌اند. از این تعداد سیصد و سی و چهار نفر زوار و مترددین از ایران به عثمانی و یک هزار و چهل و پنج نفر از عثمانی به ایران وارد شده‌اند (روزنامه فرهنگ، پنجشنبه 21 ربیع‌الاول 1305 شماره 522، سال 11: 2). این آمار برای دوم تا شانزدهم جمادی الثانی 1305 972 نفر است که ششصد و پنجاه و دو نفر از عثمانی به ایران و 320 نفر از ایران به عثمانی رفته‌اند (روزنامه فرهنگ، دوشنبه 16 جمادی‌الاول 1305 شماره 529، سال 11: 2). چنین آمدوشد گسترده‌ای در مرز این ولایت، نیازمند انتظامات و امنیت مضاعفی بود، به‌ویژه اینکه بیشتر این کسان از زواری بودند که گاه به وکالت از اشخاص دیگر مبالغ و وجه قابل‌اعتنایی را همراه داشتند.

### مسائل و دشواری‌های موجود

از آنجا که قراسوران‌های این ولایت از افراد ایلات بودند و انتخاب و پذیرش آنها به‌عنوان قراسوران بدون اجازه و مشورت روسا و بزرگان ایل ممکن نبود، این افراد به‌طور طبیعی زیر نفوذ و سلطه همه‌جانبه روسای مزبور قرار داشتند و چندان حرف‌شنوی از حاکم ولایت و سایر مقامات دولتی نداشتند. در چنین وضعیتی رفتار آنها بستگی به وضعیت ایل داشت بدین معنی که در تغییر تعامل ایل با دولت مرکزی و حاکم ولایت، قراسوران‌ها جانب ایل را می‌گرفتند و در مواقعی که نیاز بود به‌عنوان نیروهای امنیتی و انتظامی مسئول و مجری نظم و امنیت محل و کاروان‌ها و بازرگانان و تجار باشند خود مسبب هرج و مرج و آزار و اذیت کاروان‌ها و بازرگانان بودند. گزارش‌های متعدد ادارات و

دوایر حکومتی کرمانشاهان مؤید این امر است. در یکی از این گزارش‌ها «از وضع ناگوار مکاری‌های راه قصر شیرین به کرمانشاه که همواره منکوب ظلم و تعدی ایلات سنجابی، کلهر کلیایی» بوده است، خبر می‌دهد و موضع قراسوران‌ها را در چنین اوضاع و احوالی این گونه بیان می‌دارد: «قراسوران‌ها هم تقریباً جزو سارقین و قطاع‌الطریق محسوب و در تحت اوامر روسای ایلات هستند به حسب تحریک و دستور ایشان رفتار کرده و همواره مشغول صدمه و ایذاء کاروان‌ها و مکاری‌های فلک‌زده می‌باشند.» در این گزارش به واقعیاتی دیگری هم اشاره شده است «راپورت‌های متعدده وصول شده از وضع ناگوار راه‌های تجارته، بازرگانان» به وسیله ایلات و قراسوران‌ها حکایت داشت. باین وجود تلاش جدی برای رفع و برون‌رفت از این وضع صورت نگرفت و حتی تلاش می‌شد «اولیای امور را عجلتاً تا یک مدتی از اقدام در جلوگیری این امر منصرف نمایند.» نه تنها تجار و بازرگانان و روسای دوایر کرمانشاهان بلکه «قنسولگری‌های عثمانی و انگلیس هم از این وضع ناگوار گله‌مند» بودند. روسای دوایر کرمانشاهان مخالف اعزام قشون جهت سرکوبی ایلات بودند چرا که مطمئن نبودند از «اعزام قشون نتیجه مطلوب حاصل شود یا خیر» (سازمان اسناد و کتابخانه ملی، پرونده شماره 7124 - 240، گزارش رئیس مالیه کرمانشاهان 2 جوزا 1332).

### ناکارآمدی قراسوران‌ها و تلاش برای نیروی جایگزین

قراسوران‌ها مسئول تأمین امنیت راه‌ها، کاروان‌ها و مکاری‌ها بودند. برای این کار آنها مبلغ ده یک و عشر از مکاری‌ها دریافت می‌نمودند و «رسماً از هر بار شتری مال‌التجاره چند قرانی» می‌گرفتند که «روزانه به مبلغ قابل توجهی بالغ می‌گردید» (سنجابی، 1380: 123). در گزارش‌های موجود نارضایتی‌های زیادی از قراسوران‌ها مشاهده می‌گردد. این گروه در قبال دریافت ده یک از مکاری‌ها، تلاش چندانی در حفظ و امنیت راه‌ها و کاروان‌ها نداشتند و حتی پاره‌ای از گزارش‌های موجود مدعی آن هستند که قراسوران‌ها همدست سارقین و قطاع‌الطریق بوده‌اند (روزنامه فرهنگ، پنجشنبه، 13 ربیع‌الاول 1304، سال 10، شماره 410: 4).

بخشی دیگر از بی‌نظمی نیروهای قراسوران، مأمورین رده‌بالای اداری و نظامی بودند که از راه‌های مختلف و به بهانه‌های گوناگون، مبالغی را به اسم مواجب و هزینه دریافت



می‌داشتند و در عمل یا چیزی از آن به دست سربازان نمی‌رسید و یا اینکه مبالغ ناچیزی از آن را دریافت می‌نمودند. برای نمونه در سال 1336 ق بخشی از قشون اراک مأمور به کرمانشاهان، موضوعی شد که مأمورین اداری و نظامی با بهانه قرار دادن آن مبالغی را از وزارت مالیه دریافت نمایند. در این مورد چون فصل پاییز و زمستان نزدیک بود، تهیه ملبوس زمستانی و حقوق هیئت‌رئیس مستمسک قرار گرفت و برای مخارج آن مبلغ شش هزار و یکصد و شصت تومان تقاضا شد. به دنبال آن اداره مالیه کرمانشاهان در تلگراف رمزی به خزانه‌داری کل پرده از حقیقت ماجرا برداشت. این اداره پیشنهاد داد که فقط برای افراد موجود تهیه لباس شود زیرا پی برده بود که لیست ارسالی صاحب‌منصبان جهت دریافت مواجب «وجود خارجی» ندارد و توصیه نمود که «به‌اندازه که حاضر خدمت‌اند تهیه لباس» شود. به دنبال آن اداره محاسبات کل، حکمی را که با درخواست صاحب‌منصبان صادر نموده بود، لغو نمود و «فقط اجازه داد» که «برای قشون حاضر خدمت تهیه لباس شود» گزارش موجود بیانگر آن است که کارایی نیروهای نظامی در مواقع بحرانی، در مقایسه با هزینه‌ها و مخارجی که برای دولت در پی داشت، چندان مفید و کارآمد نبود و کمتر تناسبی بین کارکرد و مخارج آن وجود داشت. البته در این میان بیشتر گزارش‌های اعتراض‌آمیز و منتقدانه نسبت به عملکرد قراسوران‌ها و نیروهای انتظامی از جانب اداره مالیه کرمانشاهان به چشم می‌خورد که می‌بایست حقوق نیروهایی را پرداخت نماید که شاید بخش زیادی از آنها وجود خارجی هم نداشتند. در یکی از گزارش‌های رئیس مالیه کرمانشاهان به وزارت مالیه، وضعیت نیروهای انتظامی کرمانشاهان و پیشنهاد اصلاح آن چنین آمده است: «بودجه مخارج دولتی این ولایت برای حفظ انتظامات شهر و طرق و شوارع و قوه اجرائیه حکومتی... بالغ بر ماهی بیست و چهار هزار تومان می‌شود و باینکه یک همچو مبلغ هنگفتی در هرماه باید پرداخته شود نه در شهر و نه در طرق و شوارع ابدأ انتظامی دیده نمی‌شود... اگر یک هزار نفر ژاندارم منظم و رفورم است و نفرات آن وجود خارجی دارد... برای قوه اجرائیه حکومتی و اداره نظمیه و قره‌سورانی خطوط مختلفه از نقطه سرحدی الا آخر خاک و حدود ولایت کرمانشاهان و کلیه انتظامات داخله و خارجه ولایتی کاملاً کافی خواهد بود و مخارج آن قوه بیش از ماهی پانزده هزار تومان نخواهد شد» (سازمان اسناد

و کتابخانه ملی، پرونده شماره 2543-240 گزارش رئیس مالیه ولایتی به خزانه‌داری کل مورخ 2 دلو 1336).

ایلات در طول جاده تجارتي کاروان روی منتهی به عراق عرب در بیشتر مواقع مشکلاتی را برای کاروان‌ها به وجود می‌آوردند و طبیعتاً این مشکلات در مواقع بی‌ثباتی سیاسی شدت بیشتری داشت از آنجاکه قراسوران‌های این ولایت جزو ایلات محل و یا وابسته به آنها بودند- اگر همدست و شریک تعدیات ایلات نبودند - در مقابل تعدیات افراد ایل نمی‌خواستند و یا نمی‌توانستند دست به اقدامی بزنند، چرا که قراسوران‌ها «تحت اوامر روسای ایلات» بودند (سازمان اسناد و کتابخانه ملی، پرونده شماره 7124 - 240، گزارش رئیس مالیه کرمانشاهان به خزانه‌داری کل، 2 جوزا 1332). این وضع فقط شامل کاروان‌ها و تجار ایرانی نبود بلکه اتباع عثمانی و انگلیس نیز موضوع این تعدیات بودند در چنین اوضاع و احوالی «قنسولگری‌های عثمانی و انگلیس هم از این وضع ناگوار گله‌مند [بودند چرا که]... هرروزه باید عرایض و شکایت اتباع خود را که از این امر شکایت می‌کنند استماع نمایند از طرف دیگر آن قوه و اقتدار را ندارند که از این اوضاع و چپاول جلوگیری نمایند.» اعتراض مکرر قنسولگری‌های عثمانی و انگلیس و کاروان‌ها سبب شد که حکومت در پی چاره‌جویی برآید، برای این منظور تصمیم بر این گرفته شد که فرمانفرما را در «رأس قشونی برای قلع‌وقمع ایلات روانه کرمانشاهان نمایند؛ اما موفقیت چنین اقدامی مورد تردید و شک جدی مسئولین و ارکان کرمانشاهان بود. در این میان رئیس مالیه کرمانشاهان پیشنهاد داد به‌جای اردوکشی به‌منظور سرکوب ایلات دست به اقدام دیگری بزنند «حالیه چیزی که برای انتظام این صفحه لازم است همان ترتیبی است که در لرستان به عمل آمده یعنی یک اردوی ژاندارمری مرکب از ششصد الی هشتصد نفری ژاندارم که تحت اوامر و حکم صاحب‌منصبان سوئدی باشد، لازم است و به‌علاوه باید دارای اسلحه و آلات جنگی کافی و چندین عراده توپ مسلسل باشند و به عقیده این‌جانب هرگاه چنین قشونی اعزام شود طولی نمی‌کشد که تمام ایلات این صفحات را مطیع ساخته و ازهرجهتی این نقاط را ساکن و آرام می‌نماید. یقین است که دولت بایستی مبلغ زیادی برای مخارج چنین اردویی متحمل شود ولی این مبلغ را می‌توان از مرخص نمودن تمام عده قشونی که عجالتاً در کرمانشاه هستند حاصل نمود زیرا این عده قشون حالیه ابداً خدمتی به دولت نکرده و

نمی‌کنند» (سازمان اسناد و کتابخانه ملی، پرونده شماره 7124 - 240، گزارش رئیس مالیه کرمانشاهان به خزانه‌داری کل، 2 جوزا 1332). در مواقع بحرانی قراسورانها نه تنها به حفظ آسایش و امنیت کمکی نمی‌کردند، بلکه مکن بود مخل آسایش و امنیت گردند و علاوه بر آن حقوق و دریافتی آنها که مبالغ کلانی هم بود بار سنگینی بر دوش دولت بود. در چنین مواقعی ارکان و مسئولین امر تشکیل نیروی نظامی به سبک جدید و به تعداد کم را بسیار مفیدتر و کارآمدتر از نیروی نظمیه سنتی دانسته و پیشنهاد تشکیل آن را دادند. در گزارش رئیس مالیه ولایتی در این باره چنین آمده است: «بودجه مخارج دولتی این ولایت را که اولیای محترم دولت علیه برای حفظ انتظامات شهر و طرق و شوارع و قوه اجرائیه حکومتی در مدنظر گرفته‌اند و هرکدام شرح احکام جداگانه اجازه فرموده‌اند بالغ بر بیست و چهار هزار تومان می‌شود و با اینکه یک همچو مبلغ با شگفتی در هرماه باید پرداخته شود نه در شهر و نه در طرق و شوارع ابداً انتظامی دیده نمی‌شود بلکه همه قسم سرقت و جنایت به اهالی وارد و نهایت بی‌نظمی حاصل است در صورتی که اگر یک هزار نفر ژاندارم منظم که قوه نظامی رفورم است و نفرات آن وجود خارجی دارد تعیین و ... اعزام فرمایند برای قوه اجرائیه حکومتی و اداره نظم و قره‌سورانی خطوط مختلفه در نقطه سرحد الی آخر خاک و حدود کرمانشاهان و کلیه انتظامات داخله و خارجه ولایتی کاملاً کافی خواهد بود و مخارج آن قوه بیش از ماهی پانزده هزار تومان نخواهد شد» (سازمان اسناد و کتابخانه ملی، پرونده شماره 2543-240 گزارش رئیس مالیه ولایتی به خزانه‌داری کل مورخ 2 دلو 1336). درخواست جایگزینی ژاندارمری به جای قراسورانی کرمانشاهان به دنبال ایجاد این تشکیلات جدید در تهران و برخی از ایالت‌های دیگر صورت گرفت، زیرا مدتی قبل از آن در تهران و برخی نواحی تشکیلات جدید نیروهای انتظامی برقرار شده بود. تشکیلاتی که بعد از یک دوره طولانی ناتوانی اداره قراسورانی در تأمین امنیت، در سال 1328 ق/ 1910 آغاز شد و وزارت داخله دست به تغییراتی در اداره قراسورانی زد. بدین ترتیب که «اداره امنیه» را به جای اداره قراسورانی تأسیس نمود. یک سال پس از آن و در سال 1329 ق/ 1911 دولت تصمیم گرفت برای سروسامان دادن به مسئله امنیت طرق و شوارع و با کمک گرفتن از نیروهای سوئدی نیروی به نام ژاندارمری را ایجاد نماید. این نیرو قرار بود از میان نیروهای قشون، امنیه، ژاندارمری خزانه که پیشتر تأسیس شده بود تشکیل شود

(سپهر، 1362: 105). همچنین برای کارآمد کردن تشکیلات جدید، بودجه آن را به میزان پنج برابر افزایش دادند (مجلس 10 صفر 1328، سال سوم، شماره 77: 5-3)، اما این تغییرات به کرمانشاهان نرسید، چرا که مدت‌ها پس از آن هنوز قراسوران‌ها، تنها نیروی تأمین امنیت در کرمانشاهان بودند. درحالی‌که تشکیلات جدید، جدای از تهران به برخی از نواحی دیگر هم گسترش یافته بود. حاکم ولایت ناگزیر از به‌کارگیری قراسوران‌ها برای اعاده نظم و امنیت بود. اگر چه خود این نیروها به‌عنوان معضلی پیوسته دست‌به‌دست راهزنان داده و از اجناس غارتی بهره می‌بردند، اما به نظر می‌رسید که چاره‌ای جز این نیز نبود. پس از کش‌وقوس‌های بسیار حکومت ولایتی ناگزیر از بستن قراردادی دوباره با ایلات برای حراست جاده‌ها می‌شد. چرا که این نیروی عشایری تنها نیروی کم‌ویش منسجم و کارآمدی بودند که دست‌کم ادعای ایجاد امنیت داشت به نظر می‌رسد به فرض تشکیل نیروی ژاندارمری با آن تعداد کم و کارشکنی‌های مداوم ایلات و عشایر منطقه، توان پاسخگویی به وضعیت موجود را نداشتند. چرا که ایلات منطقه این نیروی تازه‌وارد را رقیبی برای توان نظامی خود می‌دانستند. جنگ جهانی، خواه‌ناخواه شرایط ناامنی را در منطقه تشدید کرده بود، باوجود این تا زمان کودتای سوم اسفند 1299 شمسی، قراسوران‌های وابسته به ایلات تنها نیروها حافظ امنیت کرمانشاهان باقی ماندند.

### نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از پژوهش بیانگر آن است، ایلات نقش تعیین‌کننده‌ای در امنیت و یا ناامنی طرق و شوارع داشتند. به‌ویژه اینکه اگر ایل از توان نظامی بالایی برخوردار بود و حکومت مرکزی و یا ولایتی در بحران به سر می‌برد، آنها فعال‌مآی‌شاء منطقه بودند. با وجودی که از نیمه دوم قرن سیزدهم نیروهایی با عنوان قراسوران مسئول تأمین امنیت مترددین و حفاظت از آنان بود اما از آنجاکه این نیرو هویت مستقلی نداشت نمی‌توانست به‌صورت مستقل عمل نماید و عمل و کارایی آنها تابعی از نوع تعامل ایل با دولت و حکومت بود. اگر ایلی که قراسوران‌ها وابسته به آن بودند در تعامل با حکومت مرکزی به سر می‌برد، می‌توان گفت طرق و شوارع نیز از امنیت نسبی برخوردار بودند، در صورتی که ایل سر ناسازگاری با حکومت داشت و به‌ویژه در شرایط ناپایداری سیاسی

که دوره مورد مطالعه این پژوهش از جمله آنها بود، قراسوران‌ها نه تنها تأمین‌کننده نظم در راه‌ها نبودند که خود به عامل اصلی ناامنی بدل می‌شدند. باوجود تأسیس اداره امنیه و ژاندارمری، این نیروها در کرمانشاهان دوره مورد مطالعه مثمر ثمری نشدند، چرا که ایلات آنها را به‌عنوان رقیب می‌نگریستند و در کار آنها کارشکنی می‌نمودند. دوره طولانی رواج ناامنی در جاده‌های کرمانشاهان، از نتایج آشفتگی‌های سیاسی و پیامد آن برهم‌خوردگی اجتماعی-اقتصادی می‌باشد

## منابع

- اوین، اوژن (1363)، ایران امروز، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران، زوار.
- تتوی، احمد بن نصرالله (1378)، تاریخ الفی، تاریخ ایران و کشورهای همسایه در سال 850-984 هـ، تصحیح علی آل داود، تهران، فکر روز - کلبه.
- چریکف، کلنل (1358)، سیاحتنامه مسیو چریکف، ترجمه آبکار مسیحی، به کوشش علی اصغر عمرانی، تهران، جیبی.
- سنجابی، علی اکبر خان سردار مقتدر (1380)، ایل سنجابی و مجاهدت‌های ملی ایران، تحشیه دکتر کریم سنجابی، تهران، شیرازه.
- سپهر، مورخ الدوله (1362)، ایران در جنگ بزرگ، به کوشش محمدعلی سپهر، تهران، ادیب.
- دوسرسی، لوران (1363)، ایران در 1840 - 1839 م، ترجمه دکتر احسان اشراقی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
- روش شوار، ژولین دو (1378)، خاطرات سفر ایران/ ژولین دو روششوار؛ ترجمه مهران توکلی، تهران: نشر نی.
- روملو، حسن (1384)، احسن التواریخ، تهیه و تحشیه عبدالحسین نوایی، تهران، اساطیر.
- دهخدا، علی اکبر (1373)، تألیف علی اکبر دهخدا؛ زیر نظر محمد معین، سید جعفر شهیدی، ج 1، تهران: دانشگاه تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- عیسوی، چارلز (1388)، تاریخ اقتصادی ایران عصر قاجار (1215 - 1332 هـ. ق)/ ترجمه یعقوب آژند. تهران: گستره.
- فشاهی، محمدرضا (1360)، تکوین سرمایه‌داری در ایران، تهران، گوتنبرگ.
- گروه، هوگو (1369)، سفرنامه گروه، ترجمه مجید جلیلود، تهران، نشر نی.
- ملک داو، دیوید (1383)، تاریخ معاصر کرد، ترجمه ابراهیم یونسی، تهران، پانید.
- وقایع‌نگار کردستانی، علی اکبر (1381)، حدیقه ناصریه در تاریخ و جغرافیای کردستان، به کوشش محمد رئوف توکلی، تهران، انتشارات توکلی.

## اسناد

- سازمان اسناد و کتابخانه ملی، پرونده شماره 7124 - 240، گزارش رئیس مالیه کرمانشاهان به خزانه‌داری کل، 2 جوزا 1332
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی، پرونده شماره 240-2543 گزارش رئیس مالیه ولایتی به خزانه‌داری کل مورخ 2 دلو 1336

- سازمان اسناد و کتابخانه ملی، پرونده شماره 2543 - 240، راپرت اداره مالیه کرمانشاهان به خزانه‌داری کل 26 حوت 1336
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی، پرونده شماره 2543 - 240، گزارش رئیس مالیه ولایتی به وزارت مالیه 4 جمادی الثانی 1336
- سازمان اسناد و کتابخانه ملی، پرونده شماره 2543 - 240، گزارش دایره غرب به وزارت مالیه 7 ربیع‌الثانی 1336

#### مطبوعات

- روزنامه فرهنگ، پنجشنبه، 13 ربیع‌الاول 1304، سال 10، شماره 410
- روزنامه فرهنگ، دوشنبه 16 جمادی‌الاول 1305 شماره 529، سال 11
- روزنامه فرهنگ، پنجشنبه 21 ربیع‌الاول 1305 شماره 522، سال 11
- روزنامه فرهنگ، پنجشنبه 9 صفر 1305، شماره 502، سال 11
- روزنامه فرهنگ، 30 ذی‌القعدة سال 1302، سال هفتم، شماره 324
- مجلس 10 صفر 1328، سال سوم، شماره 77

